

Holzbachová, Ivana

Karl R. Popper

In: Holzbachová, Ivana. *Příspěvky k otázkám filozofie vědy*. Vyd. 1. V
Brně: Masarykova univerzita, 2003, pp. 42-68

ISBN 8021032243

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/123348>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University
provides access to digitized documents strictly for personal use, unless
otherwise specified.

Karl R. Popper

Život

Karl R. Popper se narodil 28. srpna 1902 ve Vídni v rodině významného právníka. Oba jeho rodiče byli židé, ale před narozením dětí přestoupili na protestantismus. Oba tyto fakty (židovský původ i konverze rodičů) měly pro další Popperův osud i pro vývoj jeho názorů značný význam. Ale rodina se do jeho osudů zapsala i jinak. Jeho otec patřil k těm rakouským občanům, kteří měli pochopení pro sociální otázky a vedl k němu i své děti. Popper se od malička seznamoval se životem lidí, k nimž osud nebyl tak štědrý jako k němu a – podle jeho slov – bída byla v té době ve Vídni strašná.

Jako většina měšťanských dětí té doby začal Popper studovat na gymnáziu, avšak sešněrovaný styl výuky mu nevyhovoval. O liberální výchově svědčí fakt, že Popper mohl z gymnázia odejít a odmaturovat jako soukromý student. V té době byl již zapsán k mimořádnému studiu na Vídeňské univerzitě. A ještě jednomu oboru se v té době učil: pronásledován myšlenkou o své nezasloužené privilegovanosti, rozhodl se přiblížit ostatním lidem tím, že se rozhodl vyučit se řemeslu – učil se stolařem.

Na Vídeňské univerzitě se pustil především do studia fyziky. Jako metodickou průpravu k ní si zvolil matematiku. Vedle toho jej zaujala problematika filozofická – a Popper se věnoval studiu Kanta, filozofa, k němuž cítil po celý svůj život (nikoli nekritický) obdiv.

V té době bylo Popperovým cílem vystudovat učitelství a založit školu, která by splňovala jeho sny o tvůrčím přístupu ke studiu. Proto v okamžiku, kdy byl při Vídeňské univerzitě otevřen Pedagogický institut (v roce 1925) se na něj Popper zapsal a v roce 1928 jej ukončil. Od příštího roku se stal skutečně učitelem.

V té době působilo při Vídeňské univerzitě sdružení novopozitivisticky myslících filozofů a vědců – Vídeňský kruh. Popper, ačkoli do něj nikdy nepatřil a ne navštěvoval semináře M. Schlicka, o jeho existenci věděl a se zájmem sledoval diskuse v něm probíhající. Nesouhlasil však s názory, které novopozitivisté hlásali, především s odmítnutím filozofie, s verifikací jako kritériem demarkace a s důrazem na indukci při vytváření vědecké teorie. Z úvah a studií nad těmito problémy vznikla první Popperova velká práce *Die beiden Grundprobleme der Erkenntnistheorie*. Rukopis nezůstal utajen a byli to sami novopozitivisté, kteří Popperovi nabídli jeho uveřejnění v jejich nakladatelství (nakl. J. Springera). To si však položilo jako podmínku podstatné zkrácení práce. Ve zkrácené verzi pak dílo v roce 1934 skutečně vyšlo, a to jako *Logik der Forschung* (s vročením 1935)¹. Od té do-

¹ Anglická verze, *The Logic of Scientific Discovery*, vyšla v roce 1959 a samotná *Die beiden Grundprobleme der Erkenntnistheorie* až v roce 1979. Česky vyšlo *Logik der Forschung* jako *Logika vědeckého zkoumání* roku 1997.

by se v některých filozofických kruzích traduje, že Popper patří k novopozitivistům, což je názor, který Popper sám neúnavně vyvracel po celý život.

Popperova *Logika vědeckého zkoumání* měla značný úspěch a díky ní začal být Popper zván do zahraničí, zejména na Londýnskou ekonomickou školu (což je součást Londýnské univerzity). Jeho pobyty tam byly plodné a vynesly mu mj. pozvání, aby se ujal místa docenta filozofie na Novém Zeelandu na univerzitě v Christchurchi. Toto pozvání vyřešilo Popperovu svízelnou osobní situaci. Už od roku 1929 se Popper cítil ohrožen nástupem fašismu. Vytýkal tehdejšími politickým činitelům, že proti němu nepostupují dostatečně energicky. Převzetí moci fašisty v Německu jeho obavy jen potvrdilo. A tak Popper opustil rýsuující se možnost přednášet na Vídeňské univerzitě a spolu s manželkou přesídlil v roce 1937 na Nový Zeeland.

V Christchurchi byl Popper jediným docentem filozofie pro celou univerzitu a měl tedy práce víc než dost. Není proto divu, že se dostal do konfliktu s vedením univerzity, když svou energii spotřebovával ještě k jinému účelu. Právě v Christchurchi vznikly totiž jeho práce *The Poverty of Historicism* a *The Open Society and its Enemies*. O historicismu přednášel Popper už před svým odjezdem z Evropy v Hayekově semináři v Londýně. Když chtěl převést svou přednášku do psané podoby, narazil na množství problémů, které chtěl vyřešit. A tak *Bída historicismu* a *Otevřená společnost* vznikaly paralelně při úvahách o příčinách a vlastnostech totalitní společnosti. Nevyšly však na Novém Zeelandu, nýbrž v Londýně, *Bída historicismu* na pokračování v časopise *Economica* v roce 1944 a *Otevřená společnost* knižně v roce 1945.

To už se Popper stěhoval zpátky do Evropy. Přijal místo na Londýnské ekonomické škole, kde pak působil až do svého odchodu na odpočinek. I v celém svém dalším vědeckém životě se držel základních problémů, které jej zaujaly už v mládí. Projevoval zájem o metodologii, spojený zejména s problematikou moderní fyziky; stykal se s mnoha významnými fyziky naší doby včetně Einsteina. Tento zájem jej však vedl k rozšíření úvah o problematiku poznání vůbec a jisté rysy vývoje poznání ho inspirovaly k zájmu o darwinismus a o problematiku vzniku a vývoje člověka především jako poznávající bytosti. To, spolu s neutuchajícím zájmem o společensko-politické otázky mu neumožňovalo vzdát se zájmu o problémy společnosti obecně a společenských věd zvláště.²

² Z dalších Popperových knižních publikací uvádíme: *Conjectures and Refutation: The Growth of Scientific Knowledge* (London 1963), *Of Clouds and Clocks: An Approach to the Problem of Rationality and the Freedom of Man* (Washington 1966), *Objective Knowledge: An Evolutionary Approach* (Oxford 1972), *Unended Quest: An Intellectual Autobiography* (London 1976), *The Self and Its Brain: An Argument for Interactionism* spolu s J. C. Ecclesem (Berlin - Heidelberg - London - New York 1977), tři svazky *Postscript k The Logic of Scientific Discovery* (1982 a 1983), *Offene Gesellschaft - offenes Universum* (Wien 1982) a *Auf der Suche nach einer besseren Welt* (München 1984). Uvádíme pouze první vydání. Popperova díla vycházejí v mnoha překladech a v mnoha reedicích.

Pojetí vědy

Poppera tedy k zájmu o vědu obecně dovedly problémy, s nimiž se potýkala tehdejší fyzika. Ta prodělávala od konce 19. století rozvoj, ve kterém byla postupně odbourávána většina pravidel, které z ní v předchozí době dělaly vzor pro všechny ostatní vědy. Revoluce ve fyzice zpochybnila dosavadní pojetí vývoje vědy jako kumulativního hromadění pravd a posunula do popředí problém konkurence teorií. Spolu s tím se objevil problém objektivního korelátu fyzikálních poznatků, tj. problém, zda objektivní skutečnost vůbec existuje a existuje-li, nakolik odpovídá tomu, co o ní můžeme vypovídat, jak ve všedním poznání, tak v poznání vědeckém. Obnovil se tedy s nebývalou ostroší problém, kterým se zabýval již Kant.

Popper tuto problematiku řeší v polemice s novopozitivistickým řešením. Na rozdíl od pozitivistů byl přesvědčen, že existují skutečné filozofické problémy, že tedy novopozitivistické odmítání fundamentálních filozofických otázek je nesprávné. V souladu s tím je i jeho odmítnutí induktivismu, tj. poněkud naivního předpokladu, že vědecké poznání vzniká (kontrolovanou) indukcí z pozorování a experimentů. Spolu s kritikou induktivismu se u Poppera objevuje i kritika pozitivistického pojetí demarkace, rozlišení mezi vědou a nevědou. Zatímco pozitivisté se drželi tradičního přesvědčení, že věda jsou systémy výroků, které jsou verifikovány, nebo alespoň verifikovatelné, Popper odmítá možnost absolutní verifikace a na její místo v roli kritéria demarkace klade falzifikovatelnost.

Problém indukce

Své řešení problému indukce chápe Popper jako novou formulaci Humova problému, a to jako otázky vztahu mezi singularními výroky a obecnými teoriemi. Podle jeho názoru žádná skutečná indukce neexistuje, protože obecné teorie nejsou odvoditelné ze singularních výroků.³ Navíc Popper popírá existenci čehokoli bezprostředního v naší zkušenosti. Už existence člověka jako subjektu je něčím, co zkušenosti předchází a co jí bere její ‚nevinnost‘ prostě proto, že člověk odmalička vychází z nějakého poznání a tomu se přizpůsobuje zaměřením jeho pozornosti. Podle Popperova názoru je představa lockovské čisté desky nemsyslem: v každém momentu života musí mít nejen člověk, ale organismus vůbec, k dispozici určité vědění ve formě dispozic a očekávání. Pokrok poznání je v podstatě pokrokem tohoto vědění. Každé vědomí je tedy nasyceno teorií v širokém slova smyslu. Dokonce v každém smyslovém orgánu jsou už geneticky zabudovány určité anticipující teorie⁴, tj. např. oči jednotlivých živočišných druhů jsou přizpůsobeny tomu, co je pro zachování druhu v jejich okolí významné.

---

³ Popper, K. R.: *Ausgangspunkte*. Hamburg 1992, s. 118.

⁴ Popper, K. R.: *Objektive Erkenntnis*. Hamburg 1974, s.185-186.

Popper tedy odmítnutí indukce zabudovává šířeji do své teorie poznání týkající se nejenom lidského, nýbrž i živočišného světa. Předpokládá, že způsob, jakým od malička třídíme zprávy, spočívá na vrozených dispozicích. To, co je nám dáno, jsme získali dost komplikovaným způsobem, který byl zautomatizován cvičením.⁵ To se netýká pouze člověka, ale všech živočichů. I zvířata mají přirozené vědění, které se projevuje očekáváním. Je-li očekávání zklamáno, objeví se problémy, které musí živočich řešit. Jde o otázku vrozenosti, která „dokonce určuje mj., které rysy objektivního okolí (ekologická nika) patří k subjektivně nebo biologicky podstatnému okolí zvířete.“⁶

Avšak odmítnutí indukce není zdůvodněno jen takto. I kdyby se Popper neodvolával na vrozené ‚poznání‘, mohl by odmítnout ‚čistotu‘ indukce. A také to dělá. Zdůrazňuje, že každé naše pozorování není natolik bezprostřední, abychom si je neuvědomovali tak, jak je pro nás jediné možné, tj. v pojmech. Avšak pojem je vždy obecnější než počitek. Abychom se vyhnuli předpokladům a předpoklům, které jsou v něm zabudovány, museli bychom jej definovat. Ale definovat nemůžeme jinak než prostřednictvím pojmů. A tak „*indukce je neplatná, protože vede buď k nekonečnému regresu nebo k apriorismu.*“⁷ To v případě, kdybychom se v určitém momentu rozhodli nekonečný řetěz definování přerušit.

Počátky vědy tedy Popper nevidí v pozorování nebo experimentu, nýbrž ve vzniku problému. Na úrovni živočichů i na úrovni všedního vědomí – a konců i na úrovni vědy – vzniká problém tehdy, bylo-li zklamáno očekávání. Očekávání plyne z předběžného vědění. Je-li zklamáno, ukazuje se, že předběžné vědění má nějaké nedostatky, které bychom měli dalším zkoumáním odstranit. Tak se objevuje zaměření na určitou část skutečnosti a konečně i formulace otázky. Teprve pak můžeme začít pozorovat nebo experimentovat.

Věda se tedy může rozvíjet jen tehdy, existují-li problémy. Vychází z problémů, a ne z pozorování. A Popper je přesvědčen, že postupuje k formulaci stále fundamentálnějších problémů.⁸ V souladu s tímto tvrzením formuluje Popper svou představu vědeckého vývoje pomocí následujícího schématu:

$$P_1 \rightarrow NT \rightarrow OCh \rightarrow P_2^9$$

P_1 zde znamená původní problém, NT navrženou teorii, OCh odstranění chyb a P_2 nový problém.

Popperova představa je tedy tato: Díky zklamanému očekávání (ve vědě např. anomálii) vzniká problém. K jeho řešení je navržena nová teorie. Ta musí projít přísným testováním, během něhož jsou odstraněny omyly, které jsou v ní odhaleny. Výsledkem je dočasně se osvědčující teorie, která je s to přiměřeným způsobem vysvětlit původní problém. Avšak při její formulaci nebo ověřování, případně při další práci s ní, se objeví nové problémy, nová zklamaná očekávání, která budou motivem k dalšímu vědeckému bádání. Popper tuto situaci cha-

⁵ Tamtéž, s. 77.

⁶ Popper, K. R.: Ausgangspunkte, s. 64.

⁷ Popper, K. R.: Objektive Erkenntnis, s. 101, zdůraznil K. P.

⁸ Popper, K. R.: Conjectures et réfutations. Paris 1985, s. 329.

⁹ Popper, K. R.: Ausgangspunkte, s. 190.

rakterizuje stručne a výstižne: „*Věda vychází z otevřených problémů a končí otevřenými problémy.*“¹⁰ Dějiny vědy tedy podle Poppera nejsou dějinami teorií, nýbrž spíše dějinami problémových situací a jejich změn.¹¹

Při formulaci problému i při vytváření podmínek pro pozorování a experiment Popper zdůrazňuje aktivitu subjektu, jeho nápaditosti a schopnosti předvídat. Kromě toho tu však má významnou roli i tzv. konstituované vědomí, tj. vědomí, které už tu je hotové a které vytváří pozadí problému. To mohou být součásti všedního vědomí, staré vědecké teorie nebo filozofické předpoklady. Toto vědomí většinou nebereme jako pochybné, může se však v důsledku vývoje poznání pochybným stát.

Popper tedy odmítá novopozitivistické chápání vzniku teorie a vývoje vědy. Vývoj vědy není přidáváním nových pravd k pravdám starým, je to spíše odstraňování omylů. Proto také Popper celé poznání charakterizuje jako použití metody pokusu a omylu. Podle jeho názoru tato metoda spočívá na vrozených instinktech.¹²

Pravda

Popper sice, jak uvidíme dále, odmítá verifikaci jako kritérium demarkace mezi vědou a nevědou, avšak nepochybuje o tom, že ve vědě jde o pravdu. Nejde však o pravdu absolutní, nejde o jistotu. Pravda hraje svou úlohu při verifikaci a falzifikaci teorie i při hodnocení teorií. Přitom však Popper nemluví o pravdivosti teorie, nýbrž o její (logické) správnosti a o jejím osvědčení. S pravdou jsou v souvislosti s teorií spojeny Popperovy termíny ‚přiblížení se k pravdě‘ a ‚pravdivostní obsah‘.

Pravda se týká spíše jednoduchých výroků, a tam používá Popper korespondenční teorii pravdy. Domnívá se, že její použití, které bylo v některých teoriích poznání zpochybněno, je opět možné od doby, kdy A. Tarski ukázal, že uvědomíme-li si rozdíl mezi objektovým jazykem a (sémantickým) metajazykem, není obtížné pochopit, jak je možné mluvit o souladu výroku se skutečností.¹³

Pokud jde o teorie, domnívá se Popper v souladu s Tarským, že v nich „*nemůže existovat žádné obecné kritérium pravdy*“¹⁴ pokud se nejedná o velmi chudé umělé systémy výroků. V teoriích se jedná spíše o to, nakolik jsou blízko pravdě. Popper tvrdí, že „*představa, že výrok je pravdě blíže než jiný výrok, není v protikladu k jiné představě, že každý výrok je buď pravdivý nebo nepravdivý a že neexistuje třetí možnost. První představa si pouze uvědomuje skutečnost, že také nepravdivý výrok může obsahovat mnoho pravdy.*“¹⁵ Jde tu o fakt, že odmítnutá teorie může obsahovat výroky nižšího stupně obecnosti, na jejichž pravdivosti se nemění nic tím, že teorie jako celek byla zamítnuta. V tomto

¹⁰ Tamtéž, s. 109, zdůraznil K. P.

¹¹ Popper, K. R.: *Objektive Erkenntnis*, s. 198.

¹² Tamtéž, s. 37.

¹³ Popper, K. R.: *Ausgangspunkte*, s. 137-138.

¹⁴ Popper, K. R.: *Objektive Erkenntnis*, s. 465, zdůraznil K. P.

¹⁵ Popper, K. R.: *Die offene Gesellschaft und ihre Feinde*, Tübingen 1992, díl II., s. 469.

smyslu tedy lze hodnotit teorie podle toho, nakolik se blíží pravdě. Blížkost pravdě je jedním z kritérií, podle nichž je možno vzájemně srovnávat teorie.

Pokrok vědy

Teorie nemusíme srovnávat jen pokud jde o jejich blízkost k pravdě, i když toto kritérium je pro Poppera zřejmě nejzásadnější, jak vyplývá z jeho neustálého boje proti konvencionalismu a instrumentalismu a zdůrazňování, že ve vědě jde - byť ne výlučně - o hledání pravdy.

Požadavky na lepší teorii uvádí Popper při několika příležitostech. I když se tyto požadavky v detailech rozcházejí, nejsou spolu v rozporu. Rozdíly můžeme chápat spíše ve smyslu doplňku.

V *Logice vědeckého zkoumání* Popper uvádí pět požadavků na lepší teorii: 1. Nová teorie musí alespoň stejně dobře řešit problémy, které řešila starší teorie. 2. Musí vyřešit alespoň jeden problém, se kterým měla starší teorie potíže. 3. Pokud už byla starší teorie falzifikována, pak by přinejmenším některé z falzifikovaných skutečností měly být vysvětlitelné s pomocí teorie nové. (To platí ovšem jen tehdy, když jsou stará a nová teorie v logickém rozporu.) 4. Nová teorie musí vytvářet předpovědi, které - aby se osvědčily - musí ještě vylepšit úspěšné předpovědi starší teorie (nebo jiných teorií). 5. Velmi dobré by bylo (ovšem stává se zřídka), kdyby nová teorie předpověděla dosud neznámé jevy.¹⁶

V *Conjectures and Refutations* (Domněnky a odmítnutí) uvádí tři podmínky pro pokrok poznání: 1. Nová teorie musí vycházet z jednoduché sjednocující myšlenky, která je nová a mocná. 2. Musí být nezávisle testovatelná: musí předvídat dosud nepředvídané jevy (tím se brání zavádění teorií ad hoc); to je zárukou její empirické plodnosti. 3. Musí snést přísné testy; tato podmínka je podle Poppera nutná proto, aby se nezastavil pokrok vědy a nedošlo k úpadku vědecké racionality¹⁷.

Konečně v *Objektivním poznání* tvrdí, že teorii lze hodnotit na základě problémů, které může řešit, na základě jednoduchosti, obsahu a schopnosti vysvětlovat, blízkosti k pravdě a přezkoušení.¹⁸

Obecně, pokrok vědy vidí Popper ve vytváření teorií, které mají bohatší obsah, jsou univerzálnější a přesnější.¹⁹ Pokrok vědy obsahuje podle Poppera konzervativní i revoluční prvky. Už z toho je vidět, že Popper nepoužívá, a naopak odmítá pojem nesouměřitelnosti. Podle jeho názoru teorie můžeme mezi sebou srovnávat a poměřovat.

¹⁶ Popper, K. R.: *Logik der Forschung*. Tübingen 1989, s. 429.

¹⁷ Popper, K. R.: *Conjectures et réfutations*, s. 356-358.

¹⁸ Popper, K. R.: *Objektive Erkenntnis*, s. 161-163.

¹⁹ Tamtéž, s. 216.

Falzifikace

Popperovo odmietnutie verifikovateľnosti ako znaku demarkácie medzi tým, čo veda je a tým, čo veda nie je, súvisí s jeho pojetím indukcie. V tomto prípade mu nejde ani tak o to, že indukcia nemôže byť tak čistá, ak si to predstavovali pozitivisté, ale o to, že pokiaľ má indukcia priniesť nové poznatky, musí byť neúplná. Je-li neúplná, môže sa však vždy uplatniť moment negatívnej instance, t.j. môže sa vždy objaviť empirické tvrdenie, ktoré daný obecný výrok, ktorý má byť verifikovaný, popre. Popper používa príklad s labuťami. Skutočnosť, že sme sa až dosiaľ setkali len s bielymi labuťami, nevypovedá nič o tom, že sa jedného dňa nemôže objaviť labuť čierná. Čo potom s teóriou? Popper odmieta nečistý spôsob riešenia, ktoré spočíva v tom, že čiernou labuťou prohlásime za ne-labuť. Po určitej dobe, počas ktorej sa teória opakovane nepotvrdí, jej bude nutno zavrhnúť.

To je však proces, ktorý dlhšie alebo skôr čaká každú teóriu. Popper zde vychádza zo svojho názoru, že veda nie je hromadením overených teórií, nýbrž neustálym hľadáním. Tomuto pojetiu vedy teda kritérium verifikácie pro odlišenie vedy od toho, čo vedou nie je, nemôže stačiť. Musí to byť vlastnosť, ktorá je verifikácii blízka, ale ktorá počíta s tým, že verifikácia nie je konečným štádiom vývoja teórie. Touto vlastnosťou je falzifikácia.

Demarkácia má odlišiť vedu od pseudovedy. Aby bolo možné teóriu považovať za vedeckú, musí sa sama pýtať po podmienkach svojho odmietnutia, t.j. musí priznať, že existuje možnosť, že bude niekedy zvrhnutá. Musí dokonca sama takové podmienky vyhľadávať. Práve zde sa uplatňuje pojem verifikácie: verifikáciou je len seriózny pokus o likvidáciu teórie, ovšem pokus, ktorý ztroskotá. Každá teória sa však proti falzifikácii, t.j. proti dokázaniu svojej nesprávnej možnosti môže imunizovať. Popper niektoré z týchto metód pripouští, napr. v niektorých prípadoch zavádzanie teórií ad hoc, akým bola napr. snaha vysvetliť nepravdivosť pohybu Uranu predpokladom, že za ním je nejaká ďalšia planéta. Avšak aspoň niektoré metódy imunizácie musia byť vylúčené.²⁰

Falzifikovateľnosť teórie chápe Popper zásadne ako jej logickú vlastnosť: Teória musí byť zkonštruovaná tak, aby obsahovala prinejmenším jeden výrok, ktorý je možné kontrolovať empiricky, a ktorý sa teda môže ukázať ako nepravdivý.²¹ Dobrá teória ovšem nebude obsahovať len jeden takový výrok. Podľa Poppera je dobrá teória taká, ktorá má veľký empirický obsah, t.j., ktorá takových falzifikovateľných výrokov obsahuje mnoho.

V súvislosti s pojmom falzifikácie pracuje Popper s obecnosťou teórie. Vychádza pritom z modus tollens: Nejobecnější výroky sú axiomy. Ostatné výroky nižšieho stupňa obecnosti majú charakter hypotézy a môžu byť falzifikované. Modus tollens umožňuje falzifikovať celý systém, ktorý bol použitý k dedukcii nejakého nesprávneho výroku. Je-li však tento výrok nezávislý na nejakom špeciálnom systéme, nebude tento špeciálny systém falzifikovaný.²² Jedinou falzifikáciou teda nelze vždy falzifikovať celú teóriu. Podľa Poppera sú málo-dimenzionálne

²⁰ Popper, K. R.: *Augenspunkte*, s. 42-54.

²¹ Napr. v *Popperovė Logik der Forschung*, s. 14-15, 53-53, 54-55, 425.

²² *Tamtėž*, s. 44-46.

teorie lehčeji falzifikovatelné než vícedimenzionální. To odpovídá i stupni zákonitosti teorie: Tam, kde funguje vědecký zákon, se totiž dá jednoznačně předvídat, a tedy - v případě, že předpověď není potvrzena - také falzifikovat²³.

Nefalzifikovatelné jsou metafyzické teorie i teorie typu psychoanalýzy nebo astrologie. Teorie, ve kterých je falzifikace možná a ve kterých už k ní došlo, lze imunizovat. Buď nečestně, jak ukazuje Popperův příklad s labutěmi, nebo tím, že se teorie pozmění. To je podle Poppera případ marxismu, který byl imunizován tím, že byl ztotožněn s tvrzením, že celý společenský život je ovládán „hospodářským motivem“, a tedy třídním bojem. Svou obecností se však toto tvrzení blíží až tautologičnosti, a proto Popper odmítá vědeckost takto pozměněného marxismu. Abstraktnější teorie, jako je např. newtonovská fyzika mohou k imunizaci používat hypotéz ad hoc. Ty jsou přípustné tehdy, když vedou ke vzrůstu empirického nebo informačního obsahu teorie (případ nepravdivosti dráhy Uranu), a tedy mohou být v dalším procesu vědeckého bádání případně opět falzifikovány. Nepřípustné jsou naopak hypotézy, které by tento informační obsah teorie zmenšovaly.²⁴

Podle Popperova názoru jsou tedy všechny teorie koneckonců falzifikovatelné a to také znamená, že dříve nebo později falzifikovány budou. To je základem Popperova pojmu falibilismus, který označuje omylnost vědy a ztotožňuje vědu ne s hromaděním pravdivých a absolutně jistých výroků, nýbrž s neustálým hledáním pravdy a odstraňováním omylů. Zavedení pojmu falzifikovatelnosti a falibility vědy tedy znamená že, pro Poppera je nejdůležitější známkou vědeckého chování jeho neustálá kritičnost. Sem spadá i Popperovo oblíbené srovnání Einsteina a améby. Aby mohla Einsteinova teorie fungovat a aby mohla améba žít, nesmějí se stát oběťmi omylu. Proto jej, jakmile jej objeví, Einstein i améba odstraní. Einstein se však od améby liší tím, že omyly aktivně vyhledává, tj. neustále se pokouší svou vlastní teorii falzifikovat.

Kritičnost

Vývoj vědy je podle Poppera stálou konkurencí mezi teoriemi; teorie se neverifikuje, nýbrž osvědčuje. Osvědčení je konstatování, že výroky o empiricky zkoumatelné skutečnosti neodporují teorii. Teorie se osvědčuje, vydrží-li tento druh testů. To, že teorie není falzifikována, však ještě nelze chápat jako pozitivní osvědčení. Tím je skutečnost, že teorie nejenom neodporuje výrokům o empirické skutečnosti, nýbrž to, že část těchto výroků je z této teorie odvoditelná.²⁵ Hodnota osvědčení se zvětšuje 1. s množstvím zkoumaných případů, přičemž první mají větší hodnotu než následující (to neplatí v případě, že některý z těch následujících je tak odlišný, že znamená novou aplikaci), 2. s obec-

²³ Tamtéž, s. 101-102.

²⁴ Popper, K. R.: *Ausgangspunkte*, s. 54-56.

²⁵ Popper, K. R.: *Logik der Forschung*, s. 211-212.

ností teorie a 3. s určitostí teorie. Podle Poppera je osvědčitelnost teorie nepřímou úměrná její logické pravděpodobnosti²⁶.

Také snaha po osvědčení vede k neustálému prověřování a testování teorie, také ona je součástí kritického chování vědce. Zvětšení kritických přístupů je ostatně charakteristické vůbec pro vznik vědy. Řecká filozofie nenahradila mýtus vědou, ale zaujala k mýtu nový postoj, kritický. Určitá kritičnost existovala už před tím, ale v řecké filozofii se stala školskou tradicí a nahradila tak tradici předávání dogmatu. Už v řecké filozofii se také objevila myšlenka, že vědecké poznání nemůže být absolutně jisté, že se však přesto neustále přibližuje pravdě. V obou těchto případech se Popper s oblibou odvolává na Xenofana.

Kritika sama se však může stát pro Poppera problémem. Může přece spočívat jen na domněnkách. Je taková kritika postavená proti teorii přípustná? Podle Poppera ano. Kritika nemusí vycházet z dokázaných tvrzení. Může se opírat o část kritizované teorie, a potom půjde o kritiku imanentní, nebo se může zakládat na nějakém běžně přijatém mínění, a pak půjde o transcendentní kritiku. Kritika může být plodná dokonce i v tom případě, kdy se prokáže její neoprávněnost a zkoumaná teorie jí nepodlehne. Při boji s touto kritikou se totiž mohou odhalit nové aspekty zkoumané teorie.²⁷

Kritika teorie, která může vést k její falzifikaci, je velice důležitá i díky tomu, že falzifikace teorie může být prvním krokem k vědecké revoluci. Ale ani když se to nestane, není zavržení teorie neúspěchem, nýbrž úspěchem. Popper varuje před tím, abychom na zavrženou teorii zapomínali. Na jedné straně se můžeme poučit ze způsobu jejího zavržení, na druhé straně i zavržená teorie mohla obsahovat nějaké problémy, které nevyřešila ani teorie, která se osvědčila lépe. A protože Popper chápe vývoj vědy ne jako hromadění stále nových poznatků a pravd, nýbrž jako změny problémové situace, má každý nevyřešený problém svůj význam.

Popper tedy tvrdí, že „starý vědecký ideál absolutně jistého vědění se ukázal jako modla.“²⁸ Z toho plyne i nové pojetí vědce: Vědec nevlastní pravdu, nýbrž ji bezohledně a kriticky hledá. Cestou vědy je tedy hledání stále nových, hlubších a obecnějších otázek, a stále přísnější testování odpovědí, které ostatně mohou být vždy jen předběžné. Hledání nesmí být nikdy zaměněno s nalezením. Kdyby se tomu tak stalo, podlehl by vědec absolutismu - ale to už by nebyl vědcem.

Teorie je tedy jakousi předběžnou sítí našich pojmů, jimiž se snažíme spoutat skutečnost. Nikdy není absolutně čistá v tom smyslu, že nevychází ze žádných předpokladů. Naopak, předpoklady Popper nachází v metafyzických teoriích, ve všedním vědění i v tom, co je v nás biologicky zakódováno. Teorie totiž není poznáním pro poznání, nýbrž v sobě spojuje teoretický i praktický aspekt, vysvětlení a předpověď (případně technickou aplikaci). Naše poznání je v podstatě podmíněno už biologicky, protože slouží k tomu, abychom se vůbec zachovali na živu. Nemá však pouze tento biologický a instrumentální charakter.

²⁶ Popper, K. R.: Tamtéž, s. 214-215.

²⁷ Popper, K. R.: Die offene Gesellschaft und ihre Feinde, díl II., s. 471-473.

²⁸ Popper, K. R.: Logik der Forschung, s. 225.

Vždy směřuje k pravdě a právě toto směřování k pravdě nutí vědce být neustále nespokojen s už dosaženým poznáním, kritizovat je, hledat nové problémové situace a tak pomalu a tápavě dospívat ke stále hlubšímu, nicméně nikdy absolutně jistému poznání.

Poznání společenské skutečnosti

Popperovým prvořadým zájmem byla fyzika a poznávací problémy přírodních věd. Nicméně jeho zájem o sociální otázky i jeho osobní osudy jej téměř nutně dovedly i k tomu, že se zabýval problematikou společnosti. Je pochopitelné, že Popperovo chápání společnosti je jeho pojetím vědy silně ovlivněno a jeho hlavními díly, která se těmito otázkami zabývají, tj. *Bída historicismu* a *Otevřená společnost a její nepřátelé*, problematika vědeckého poznání přímo prorůstá. Není také divu, že Popper poměřuje společenské vědy měřítkem věd přírodních. Skutečnost, že Popper nebyl odborníkem v této oblasti, však vede k určitému kolísání v jeho pojetí a někde může vyvolat polemiky. Popper si ovšem svého - velice poučeného - ‚amatérismu‘ byl vědom a neopomněl jej zdůrazňovat.

Historicismus

V souvislosti s kritikou totalitárních společností, ať už fašistického nebo stalinického typu, pracuje Popper s pojmem historicismu. Historicismus je podle jeho názoru myšlenkový postup ve společenské vědě, který je odpovědný za politická opatření a teror, jež jsou pro totalitní společnost typické.

V samotném pojmu historicismu se však u Poppera směšují dva postupy, které jsme si ve společenských vědách zvykli pokládat za protikladné: na jedné straně relativismus vlastní historismu, na druhé představa přísného determinismu.

Právě ona druhá představa je koneckonců pro Popperovo pojetí určující. Popper charakterizuje historicismus jako holistické, celostní pojetí dějin a společnosti, a to takové, které pretenduje na poznání společnosti jako celku, na poznání zákonů, které určují její vývoj a na možnost využít je pro vybudování ideální společnosti, k němuž zákonitý vývoj společnosti stávající ‚bezpochyby‘ směřuje. Proto se politika ovlivněná historicismem domnívá, že si může dovolit vnucovat lidem ve jménu budoucí společnosti všechny možné oběti.

Popper polemizuje už proti pojetí společnosti a jejích dějin jako totality. Domnívá se, že argumentem proti tomuto pojetí je upozornění na to, že *psané* dějiny jsou vždy jen výřezem.²⁹ Navíc se domnívá, že představa, že by bylo možné postihnout a poznat dějiny jako totalitu, je nesprávná. Podle jeho názoru to možné není a holismus je s opravdu vědeckým chováním neslučitelný.³⁰ V této

²⁹ Popper, K. R.: *Das Elend des Historizismus*, Tübingen 1969, s. 63-64.

³⁰ Tamtéž, s. 56.

souvislosti se ukazuje, že terčem Popperovy kritiky je především pozitivismus první fáze svého vývoje, tj. pozitivismus Comtův a Millův. Stejně chyby se však podle něho dopustil Marx, a především pozdější marxisté.

Pro Poppera je paradoxní, že víra v zákon dějinného vývoje vede u historicismu k zvláštnímu typu fatalismu, tj. k takovému, který je spojen se snahou vybudovat ideální společnost. Tvrdí, že pro historicismus je charakteristický důraz na změnu – spojený s vírou v nezměnitelný zákon osudu.³¹ Charakterizuje historicismus jako nevědomý konzervativismus, jemuž je vlastní ambivalentní postoj ke změnám. Podle Poppera to vypadá, jako by se historicisté změně bránili přesvědčením, že ji lze předvídat, neboť ji řídí neměnný zákon³².

Jak už jsme uvedli, spojuje Popper pod pojmem ‚historicismus‘ relativismus blízký relativismu badenských novokantovců a přísně deterministický postoj. Musí tedy v otázce uznání zákonů bojovat na dvě strany.

Zavrhuje historicistické odmítnutí existence univerzálních zákonů opřené o domněnku, že platnost zákonů ve společnosti může být omezena pouze na jednotlivé historické epochy. Popper tvrdí, že s podobnou domněnkou se můžeme setkat i v přírodních vědách. To však nevede přírodovědce k tomu, aby se omezovali pouze na takto zrelativizované zákony. To by odporovalo charakteru vědy, do něhož patří i snaha nalézt právě univerzální zákony. Díky této snaze se podle Poppera podařilo objevit mnohé nové jevy. Popper konstatuje: „Kdybychom připustili zákony, které se samy mění, pak bychom nikdy nemohli pomocí zákonů vysvětlovat změny.“³³

Tato Popperova polemika se týká zákonů, které postihují funkcionální vztahy mezi dvěma nebo více jevy. Popper však rozhodně popírá existenci dalšího druhu zákonů, a to zákonů následnosti nebo zákonů vývoje. Podle jeho názoru „představa, že (kromě případu pohybu kyvadla nebo slunečního systému) lze nějakou konkrétní následnost událostí popsat nebo vysvětlit *jedním* zákonem nebo *jedním* určitým systémem zákonů je jednoduše nesprávná. Neexistují ani zákony následnosti, ani zákony vývoje.“³⁴ Vývojový zákon popírá proto, že vývoj života na Zemi i vývoj lidské společnosti je jedinečný proces. I když v něm hrají úlohu některé kauzální zákony, není jeho popis zákonem, nýbrž singulární historickou větou, protože jej nelze verifikovat na jiných podobných procesech. Je-li tomu tak, pak na základě těchto výroků nelze také předvídat budoucnost³⁵.

Hlavní chybou historicismu v tomto ohledu je tedy záměna mezi vývojovým zákonem a trendem. Z toho Popper obviňuje už Comta a Milla.³⁶

Tvrzení o neexistenci zákona vývoje lidské společnosti, spolu se zdůrazněním podílu vědomí a poznání na lidském vývoji, slouží Popperovi k vyvrácení historicismu. Přenechme v tomto důležitém bodě slovo Popperovi samému:

³¹ Popper, K. R.: Die offene Gesellschaft und ihre Feinde, díl I., s. 19.

³² Popper, K. R.: Das Elend des Historizismus, s. 126.

³³ Tamtéž, s. 81.

³⁴ Tamtéž, s. 92, zdůraznil K. P.

³⁵ Tamtéž, s. 85–86.

³⁶ Tamtéž, s. 90–92.

- „1. Průběh lidských dějin je silně ovlivněn narůstáním lidského vědění. (Pravdivost této premisy musí přiznat i ti, kteří vidí v našich idejích včetně idejí vědeckých jen vedlejší produkty nějakého *materiálního* vývoje.)
2. Racionálně vědeckými metodami nemůžeme předvídat budoucí narůstání našich poznatků (...)
3. Proto nemůžeme předvídat budoucí průběh lidských dějin.
4. To znamená, že musíme popřít možnost *teoretické historické vědy*, tedy možnost historické sociální vědy, která by odpovídala *teoretické fyzice*. Vědecká teorie historického vývoje jako základna historických prognóz je nemožná.
5. Hlavní cíl historicistních metod je proto špatně volen (...) a historicismus se hroutí.“³⁷

Spojení tvrzení o neexistenci zákona vývoje společnosti se zdůrazněním významu růstu poznání pro společenský vývoj popírá historicismus ještě trochu jinak. Vývoj nového chápe Popper v podstatě emergentním způsobem. Nové je úplně nové, a tedy nepředvídatelné. V aplikaci na vývoj vědění: Kdybychom mohli předvídat nějaký objev, tak bychom ho vlastně nepředvíдали, nýbrž rovnou udělali. Také to inspiruje Poppera k tvrzení, že dlouhodobou tendenci lidského vývoje (natož jeho přesnou podobu obsaženou v zákonu) není možné odhalit.

Zásahy do společnosti

Historicismus tedy vede k tomu, že lidé jsou ve jménu jakési utopické a ne-reálné budoucí ideální společnosti nuceni ke zcela zbytečným obětem. Změny společnosti inspirované představou ideální společnosti a vírou v existenci vývojového zákona ostatně mění počáteční podmínky, z nichž představa takového zásahu vychází, a už jenom to popírá možnost uskutečnění žádoucí změny. Popper se tedy domnívá, že ovlivnění celkového stavu společnosti takovým způsobem je nemožné.

To je podstata jeho odsouzení tzv. holistického nebo utopického sociálního inženýrství. Takové inženýrství se podřizuje neuskutečnitelnému cíli - vytvoření ideální společnosti. Není možné už jen proto, že holističtí inženýři sice mohou centralizovat moc ve státě, avšak nemohou z centrálního bodu ovlivnit myšlení lidí. To však nezbytně potřebují k tomu, aby mohli uskutečnit svůj cíl. Snaha ovládnout lidi propagandou se nutně mívá účinkem, protože propaganda, navíc podporovaná mocensky, znemožňuje zjistit, co si lidé opravdu myslí.³⁸ Popper popírá pokusy historicistů o experiment s celou společností, už jen proto, že takovýto ‚experiment‘ se vymyká vědeckému pojetí experimentu: není kontrolovatelný.³⁹ Konstatuje, že kontrolovat společnost jako totalitu je logicky nemožné⁴⁰, a tedy také utopické sociální inženýrství musí nutně ve své činnosti ztroskotat.

³⁷ Tamtéž, s. XI., zdůraznil K. P.

³⁸ Tamtéž, s. 71.

³⁹ Tamtéž, s. 68–70.

⁴⁰ Tamtéž, s. 63.

Proti holistickému sociálnímu inženýrství klade Popper sociální inženýrství založené na postupných krocích. Takové inženýrství vychází z analýzy sociálních institucí, které chápe instrumentálně a zkoumá jejich funkce. I sociální inženýr má svůj ideál, ale nepostupuje k němu prostřednictvím náhlé změny, nýbrž postupnými malými změnami. Ty mu umožňují udržet si dokonalý přehled, takže může včas odhalit chyby ve svém jednání, které se projevují např. nežádoucími vedlejšími důsledky.⁴¹ Toto Popperovo sociální inženýrství může být také používáno k postupnému odstraňování momentálních ‚vad‘ ve společnosti, tj. problémů, s nimiž se občané střetávají a jež jim vadí. I zde vychází sociální inženýr od analýzy společnosti a jejích institucí a při nápravě nedostatků používá metody pokusu a omylu. Protože pracuje ve skromném měřítku, nejsou následky jeho chyb nikterak katastrofální a je možné je napravit. Není také důvodu k tomu, aby byla potlačována kritika.⁴²

Otevřená společnost

Parciální sociální technologie se uplatňuje v otevřené, demokratické společnosti. To je společnost, která je Popperovým ideálem. Je to podle jeho názoru nejlepší společnost, jakou se zatím podařilo vytvořit. „Je nejlepší, protože je nejvíce přístupná zlepšením.“⁴³ Navíc se ji lidé ještě snaží vylepšit tím, že se ji snaží přiblížit k takovým cílům jako je mír, svoboda, spravedlnost a rovnost možností.⁴⁴

Otevřenou společnost klade Popper do protikladu k uzavřené společnosti. Původním modelem uzavřené společnosti a původním modelem společnosti vůbec byla kmenová, magická společnost. Pro tu je charakteristické, že její členové nerozlišují mezi přírodními s lidskými zákony. Lidské zákony nejsou chápány jako konvence, které je možno za určitých podmínek měnit (a vylepšovat), nýbrž jako neměnná pravidla, objektivně platná stejně jako zákony přírodní. Ostatně, v chápání lidí žijících v magické společnosti mají obojí pravidla obvykle stejný – většinou božský – zdroj.

Počátky otevřené společnosti jsou proto spojeny s poznáním, že lidské zákony jsou konvence. Konvence ovšem relativní: Popper bojuje proti názoru, že lidské zákony jsou vytvářeny libovolně. Vznikly pozvolna a ‚přirozeně‘, ale jakmile jednou existují a jakmile si lidé uvědomili jejich lidský původ, mají možnost pokusit se je změnit. K tomuto poznání v evropské civilizaci dospěli první řečtí sofisté, a proto je právě s nimi spjat přechod, který Popper považuje za jednu z největších revolucí lidstva.⁴⁵ Zdůrazňuje, že mnoho sofistů se klonilo k demokratickému pojetí řecké společnosti.

Vznikem sofistiky a řecké demokracie však nedošlo k definitivnímu vybudování otevřené společnosti. Hlavní výtky, kterou Popper adresuje Platónovi, je,

⁴¹ Tamtéž, s. 52-54.

⁴² Tamtéž, s. 72-73.

⁴³ Popper, K. R.: *Auf der Suche nach einer besseren Welt*. München, Zürich 1989, s. 128.

⁴⁴ Popper, K. R.: *Die offene Gesellschaft und ihre Feinde*, díl I., s. X.

⁴⁵ Tamtéž, díl I., s. 209.

že právě on se vrátil k uzavřené společnosti a založil ji na esencialistické myšlence ideálního předobrazu lidské společnosti. Z tohoto Platónova základního postupu pak plyne všechno ostatní, co Popper na Platónovi kritizuje, především zásadní nesvoboda, která v jeho obrazu ideální společnosti vládne. Popper nevidí nějaký zásadní rozdíl mezi Platónovým a Aristotelovým chápáním společnosti; i Aristoteles je představitelem koncepce uzavřené společnosti. Podobně později Hegel, deformovaný marxismus (zvláště stalinismus) a fašismus. Stalinismus a fašismus přešly od koncepce uzavřené společnosti k její praxi, k praxi, proti níž Popper ze všech sil bojoval.

Uzavřenou společnost ztotožňuje Popper s organismem. Domnívá se, že tuto analogii (analogii s organismem) nelze použít na otevřenou společnost, a to proto, že v organismu není místo pro individuální vzestup. Tento vzestup by mohl vést např. k třídnímu boji, a ten je v uzavřené společnosti nepřipustný, či lépe, není tam nic, co by třídnímu boji odpovídalo.

V této souvislosti se zdá, že Popper opět vytváří spíše ideální typ otevřené a uzavřené společnosti, a proto vyostřuje protiklad mezi nimi.

Základním politickým problémem není Platónův problém „Kdo má vládnout?“, nýbrž „*Jak můžeme politické instituce organizovat tak, aby špatným nebo nekompetentním vládcům zabránily nadělat příliš mnoho škod?*“⁴⁶ A také jaké instituce nám kromě toho umožní, abychom takové nekompetentní vládcce co nejrychleji a bez krveprolití odstranili. Popper tedy v této souvislosti zdůrazňuje především instituční řešení.

To snad souvisí i se skutečností, že Popper není radikálním liberalistou. Naopak, ukazuje, že otevřená společnost není v rozporu s požadavky na státní zásahy⁴⁷ zejména ve prospěch slabých členů společnosti. Sem spadá nejen ochrana sociálně slabých, ale i ochrana menšin. Popper však zdůrazňuje, že ochrana menšin se netýká těch, kdo porušují zákony nebo se dokonce připravují na násilné převzetí moci.⁴⁸ Kritizuje ovšem také ty menšiny, které odmítají integraci do otevřené společnosti a přespříliš zdůrazňují svou odlišnost. To se týká i sionismu a také židovské komunity v předválečné Evropě.⁴⁹

Popper sice pokládá otevřenou společnost za společnost, která je jednoznačně lepší než je společnost uzavřená, avšak je si vědom některých nebezpečí, které s sebou tato společnost nese. K jednomu z nich by mohlo směřovat i to, že po ztrátě organického charakteru, vlastního společnosti uzavřené, směřuje otevřená společnost ke změně v „abstraktní společnost“. To je společnost, jíž se blíží společnost současná. Jedním z jejích charakteristických znaků je skutečnost, že tato společnost už nedokáže splnit lidskou potřebu po sociálních kontaktech, že se stává odosobněnou.⁵⁰ Do určité míry i tato skutečnost se podílí na tom, že se v lidech objevuje nostalgická touha po návratu k uzavřené společnosti. Popper tuto skutečnost uznává, poukazuje však na to, že pokusy o uspokojení této

⁴⁶ Tamtéž, díl I., s. 145, zdůraznil K. P.

⁴⁷ Tamtéž, díl I., s. 133.

⁴⁸ Tamtéž, díl II., s. 188.

⁴⁹ Popper, K. R.: *Ausgangspunkte*, s. 147.

⁵⁰ Popper, K. R.: *Die offene Gesellschaft und ihre Feinde*, díl I., s. 208–209.

touhy dopadají špatně. Nezabývá se však tím, jak se „abstraktní společnosti“, která není ani jeho ideálem, vymknout.

V každém případě však před pokusy o návrat varuje: „*Neexistuje návrat do harmonického přírodního stavu. Budeme-li se chtít vrátit, budeme muset projít celou cestu – a stát se znovu zvířaty.*“⁵¹

Pro Poppera je nejlepší ta společnost, která zajišťuje individuální svobodu. To je podle jeho slov také důvod jeho odmítnutí socialismu. Ten mu totiž byl v době jeho mládí sympatický i po tom, co se odvrátil od marxismu (jehož vlivem krátce prošel). Souhlasil se socialistickým ideálem skromného, jednoduchého a svobodného života v egalitární společnosti. Přišel však na to, že svoboda je neslučitelná s rovností a zvolil svobodu.⁵²

Vývoj společnosti – vývoj poznání

Konstatovali jsme už, že Popper z velké části ztotožňuje lidský vývoj, vývoj společnosti s vývojem poznání. Ostatně, protože hlavním předmětem jeho zájmu je poznání, soustřeďuje se v souvislosti s problémem vývoje společnosti právě na ně.

Ukázali jsme už také, že vývoj poznání zakotvuje Popper v organickém světě: Také organismy, aby mohli přežít, musí řešit problémy, a proto musí poznávat. Avšak se vznikem pojmové řeči, řeči, která má vysvětlující funkce, se dostává poznání na kvalitativně jinou úroveň. (Také zde máme co činit s emergentním skokem.) To je samozřejmě ještě umocněno vynálezem prostředků umožňujících zachovat už jednou dosažené vědění v objektivované podobě, tj. především vynálezem písma a v moderní době i jiných záznamových médií.

Díky tomu lze rozlišit tři „světy“, které Popper označuje jako svět₁, svět₂ a svět₃.⁵³

Svět₁ je světem materiálních předmětů, ať už jsou to předměty přírodní nebo předměty vytvořené lidmi, např. technika apod. Svět₂ je světem našich myšlenkových pochodů, tím, co prožíváme, když myslíme, uvažujeme, řešíme problémy. A konečně svět₃ je světem výsledků našich myšlenkových pochodů, tj. svět teorií v nejširším slova smyslu, svět mýtů i svět např. umění. Popper dokonce tvrdí, že v širokém smyslu lze do světa₃ počítat všechny produkty lidského ducha, např. nástroje, instituce apod. Ke světu₃ patří tyto výsledky myšlenkové činnosti také ve své objektivované podobě, tj. zachycené v knihách, knihovnách, na magnetofonových páscích a jinými způsoby záznamu.

V tomto smyslu existuje svět₃ nezávisle na lidech. Jakmile byl jednou lidmi vytvořen, bude – pokud je objektivován a zachycen – existovat jako možnost pro kohokoli, kdo mu bude schopen porozumět. Můžeme si představit možnost, že lidstvo vyhyne, avšak jeho knihovny zůstanou. Kdyby se na Zemi dostaly nějaké

⁵¹ Tamtéž, díl I., s. 238.

⁵² Popper, K. R.: *Ausgangspunkte*, s. 45.

⁵³ Např. v *Ausgangspunkte* s. 264.

jiné myslící bytosti a kdyby byly s to rozluštit lidské písmo a řeč, mohl by se náš svět₂ stát součástí jejich světa₃.

Objektivní a na lidech nezávislá existence světa₃ se projevuje ještě jiným způsobem: Ve světě₃ existují i ty problémy, případně teorie, které souvisejí s teoriemi nebo vyplývají z teorií, které lidé už objevili, ale jejichž existence si lidé zatím nejsou vědomi: „Ačkoli tento třetí svět je lidským výtvořem, existuje mnoho teorií o sobě a argumentů o sobě a problémových situacích o sobě, které nebudou nikdy vytvořeny nebo pochopeny...“⁵⁴ K vysvětlení tohoto svého názoru uvádí Popper následující příklad:

„Nekonečná řada přirozených čísel je náš jazykový vynález; naše konvence; naše konstrukce. Ale ne prvočísla a jejich problémy. Ty *objevujeme* v objektivním světě, který jsme sice vynalezli nebo vytvořili, ale který se (jako všechny vynálezy) objektivoval, oddělil se od svých tvůrců a stal se nezávislým na jejich vůli: staly se ‚autonomními‘, ‚zcela ideálními‘: staly se ‚platonickými‘.“⁵⁵ Moderní platonismus např. v logice spočívá podle Poppera na nedorozumění, na snaze „připisovat status *logických vztahů mezi předměty světa₃* (tyto vztahy jsou skutečně mimo čas) těmto předmětům samotným.“⁵⁶

„Platonismus“ světa₃ nesahá tedy podle Poppera tak daleko, aby popřel svou spojenost s člověkem. Člověk je tvůrcem daných teorií, na vytvoření těchto teorií závisí i problémy, které jsou s nimi logicky spjaty (aniž si to lidé musí uvědomit). „Platónsky“ nezávislé jsou až po svém vytvoření, až po té, co se oddělí od člověka. Je tedy ‚mimočasový‘ jen pokud obsahuje pravdy a logické vztahy, ale jako náš produkt má dějiny, tj. dějiny našich idejí. Toto pojetí není něčím, co by bylo charakteristické jen pro Poppera, zastává je mnoho dalších filozofických směrů, např. strukturalismus nebo marxismus.

Svět₃ je tedy nejdůležitějším ze všech tří světů. Je tomu tak proto, že obsahuje veškeré naše vědění. Ačkoli alespoň někteří z nás do něho jako jednotlivci můžeme přispět, je náš příspěvek jen nepatrný vzhledem k objemu tohoto světa samého i vzhledem k tomu, co jsme od něho přejali: celá naše výchova, celá naše socializace totiž spočívá právě v tom, že z něho čerpáme poznatky a postoje. „Téměř celé naše subjektivní vědění (vědění ve světě₂) závisí na světě₃, tj. na teoriích (alespoň v možnosti) *vyjádřených v jazyce*.“⁵⁷ Celý vývoj našeho poznání se odehrává ve světě₃ a probíhá tam, jak už bylo ukázáno, především ve formě pokusu a omylu.

Popper se velmi staví proti psychologickým domněnkám, které ztotožňují náš poznávací proces (svět₂) s výsledky našeho poznání (světem₂). Nicméně nepodceňuje existenci světa₂. Právě on je totiž prostředníkem mezi světem₁ a světem₂. Bez něho by naše teorie zůstala jen v ideálním stavu a nebylo by možné vytvářet technické aplikace, které jsou s to měnit svět předmětů, a tedy také přispívat k historickému vývoji jako celku. To ovšem nemění nic na skutečnosti, že pro Poppera je historický vývoj především vývojem poznání.

⁵⁴ Popper, K. R.: *Objektive Erkenntnis*, s. 133.

⁵⁵ Popper, K. R.: *Auf der Suche nach einer besseren Welt*, s. 36.

⁵⁶ Popper, K. R.: *Ausgangspunkte*, s. 71, zdůraznil K. P.

⁵⁷ Popper, K. R.: *Objektive Erkenntnis*, s. 88, zdůraznil K. P.

Společenské vědy

Jedním z hlavních problémů společenských věd je problém objektivní. Podle Poppera mohou být sociální vědy objektivní jen tehdy, jestliže se budou věnovat praktickým problémům naší doby s pomocí teoretických metod, které jsou společné všem vědám: s pomocí metody pokusu a omylu, hledání hypotéz a jejich praktickou verifikací (např. prostřednictvím sociálních technik).⁵⁸

Když Popper uvažuje o možnosti poznání v sociálních vědách, bojuje proti několika závažným nepřítelům: proti historicismu, psychologismu a induktivismu.

Psychologie je podle jeho názoru sociální věda, protože naše myšlení a jednání v mnohém závisí na společenských vztazích. Proto společnost nelze beze zbytku vysvětlit za pomoci psychologie. Ta se totiž nevztahuje na společenské okolí člověka, kterým se musí zabývat sociologie. Proto však musí být sociologie na psychologii nezávislá.⁵⁹

Psychologismus byl a je jedním ze způsobů, jakým někteří sociální vědci chtějí dát najevo podstatnou odlišnost mezi společenskými a přírodními vědami spočívající v tom, že společenské vědy se zabývají především myslícími bytostmi, lidmi, a vyrovnat se s ní. Popper však kritizuje i druhou krajnost, tj. snahu přizpůsobit poznání ve společenských vědách metodám poznání věd přírodních. Kritizuje ji o to více, je-li spojena s přejmutím induktivismu. Zdůrazňuje, že i ve společenských vědách je nutno vycházet od problému. Historici, kteří podlehlí induktivismu, se sice pokoušejí odstranit chyby ve vědeckém poznání společnosti, člověka a dějin, ale nekladou si otázky tak obtížné, aby se mohlo mluvit o pokroku vědy.⁶⁰

Popper uznává ve společnosti existenci tzv. sociologických zákonů. Tyto zákony jsou však především zákony týkající se institucí, nejsou to zákony vývojové. Jak jsme už viděli, Popper popírá existenci jednotného zákona vývoje lidské společnosti, protože vývoj lidské společnosti je jedinečný jev, a jako takový je neopakovatelný, přičemž opakovatelnost je jednou z podmínek pro formulaci vědeckého zákona.

Uznává však, že ve společnosti můžeme odhalovat existenci vývojových trendů. Můžeme se pokusit o hledání jejich podmínek. Protože však takové hledání je velmi obtížné, navrhuje Popper, abychom se spíše pokoušeli představit si podmínky, za kterých daný trend zmizí. Tvrdí, že právě tento postup je nepřijatelný pro historicisty, kteří si vlastně nedovedou představit podmínky změny.⁶¹

Popper své návrhy aplikuje na vysvětlení pojmu pokroku. Ačkoli v podstatě pokrok ve společnosti uznává, není spokojen s jeho vysvětlením v evolucionistických teoriích. Navrhuje, abychom se pokusili nalézt podmínky pokroku, tj. představit si takovou situaci, za níž by se zastavil. Kromě toho odmítá Millovo

⁵⁸ Popper, K. R.: Die offene Gesellschaft und ihre Feinde, díl II., s. 259.

⁵⁹ Popper, K. R.: Auf der Suche nach einer besseren Welt, s. 94–95.

⁶⁰ Popper, K. R.: Objektive Erkenntnis, s. 207.

⁶¹ Popper, K. R.: Das Elend des Historizismus, s. 101–102.

odvolávání se na psychologické sklony člověka při vysvětlování pokroku a požaduje nějaké jiné a lepší vysvětlení. Podle jeho názoru by bylo v této souvislosti třeba věnovat pozornost zejména poznání institucí.⁶² S tím souvisí i jeho názor, že základními problémy, jimiž by se měla zabývat čistě teoretická sociologie, by měly být situační logika a teorie institucí a tradic.⁶³

Situační logika je podle Poppera základní metodou vysvětlení ve společenských vědách. Tvrdí, že je aplikací výsledků logického zkoumání politické ekonomie na ostatní sociální vědy a že ji lze považovat za čistě objektivní metodu.

Situační logika spočívá v tom, že při analýze situace se momenty, které pokládáme za psychologické, mění v podmínky situace. „Z člověka, s těmi nebo oněmi přáními, se stává člověk, k jehož situaci patří, že sleduje ty nebo ony *objektivní* cíle.“⁶⁴ K jeho situaci také patří, že má určité teorie a určité stupnice hodnot. Kdybychom byli v jeho situaci, měli bychom je také. Tento postup se do určité míry blíží idiografickému postupu a má tedy také slabiny, které jsou pro něj charakteristické. Např. problém, zda můžeme hodnotové stupnice a vůbec mentalitu člověka v minulosti poznat dostatečně dobře.

Popper navíc v souvislosti se situační logikou navrhuje, abychom vytvářeli za popsáných podmínek model absolutně racionálního chování (s ohledem na dobovou racionalitu). Jde tedy spíše o jakýsi ideální typ, se kterým by bylo nutno dále pracovat.

Popper uznává, že jde o racionální rekonstrukci lidského chování, která je samozřejmě zjednodušená. Přesto může mít podle jeho názoru velký pravdivostní obsah a být dobrým přiblížením se k pravdě. Je racionálně kritizovatelná, a proto ji lze – na rozdíl od psychologicko-charakterologických hypotéz – zlepšovat. Bere v úvahu psychické i fyzické vlivy stejně jako sociální svět včetně sociálních institucí.⁶⁵

Popper může metodu modelování a zkoumání sociálních situací zdůrazňovat proto, že chápe dějiny především jako poznání a proto, že mu sociální situace připadají jako situace, v nichž se uplatňuje rozhodování, tedy myšlenkový proces alespoň částečně na poznání založený. Popper píše: „Naše schéma řešení problémů pomocí domněnek a vyvracení, nebo podobné schéma, se dá použít i jako vysvětlující teorie pro lidské jednání, protože jednání lze pochopit jako pokusy o řešení problémů.“⁶⁶ Proto také může tvrdit, že společenské situace jsou méně komplikované než situace v přírodě a že společenské vědy jsou méně složité než vědy přírodní. Ve většině sociálních situací je totiž obsažen racionální element. Právě proto mohou společenské vědy na rozdíl od přírodních použít logickou nebo racionální konstrukci.⁶⁷ Ovšem tvůrčí jednání se podle Poppera nikdy nedá vysvětlit úplně.⁶⁸

⁶² Tamtéž, s. 120.

⁶³ Popper, K. R.: *Auf der Suche nach einer besseren Welt*, s. 97.

⁶⁴ Tamtéž, s. 96., zdůraznil K. P.

⁶⁵ Tamtéž, s. 96.

⁶⁶ Popper, K. R.: *Objektive Erkenntnis*, s. 200.

⁶⁷ Popper, K. R.: *Das Elend des Historizismus*, s. 110-111.

⁶⁸ Popper, K. R.: *Objektive Erkenntnis*, s. 199.

Analýza sociální situace nahrazuje podle Poppera v sociálních vědách do značné míry typ vysvětlení, který je charakteristický pro vědy přírodní, tj. vysvětlení pomocí vědeckých zákonů a počátečních podmínek. Právě proto se ale společenské vědy daleko obtížněji vyrovnávají s otázkou objektivit. Popperovým řešením této otázky je v podstatě rezignace na snahu po objektivním poznání ve vědách o společnosti. Popper totiž doporučuje, abychom vědomě přiznali fakt, že píšeme ty dějiny, které nás zajímají, jejichž zaměření jsme si z nějakého důvodu předem vybrali. Tak vzniká cosi, co Popper nazývá předběžný selektivní bod a o čem tvrdí, že to má podobnou úlohu jako teorie v teoretické vědě. Až na jeden rozdíl: nejsou verifikovatelné. Nejde tu tedy o teorie ve vlastním slova smyslu, nýbrž o **historické interpretace**. Plodnost historické interpretace není důkazem pro její správnost.⁶⁹

Popper se domnívá, že každá generace nemá pouze právo, nýbrž povinnost vytvořit vlastní interpretaci.⁷⁰ Některé zdánlivě protikladné interpretace se mohou doplňovat. Ostatně, píše Popper, „studujeme dějiny, protože o ně máme zájem a abychom se z nich něco poučili o našich problémech. Ale dějiny nemohou sloužit žádnému z těchto dvou účelů, budeme-li se pod vlivem nepoužitelné ideje objektivit zdráhat ukazovat historické problémy z našeho hlediska.“⁷¹ Popper konstatuje, že pokud si jsme svého zaměření vědomi, můžeme být lepší než historik, který je naivně přesvědčen o své objektivitě.

S Popperovým odmítnutím vývojového zákona lidských dějin souvisí i jeho odmítnutí úvah o smyslu dějin nebo o jejich směru. Objektivní směr dějin neexistuje, stejně jako smysl dějin. Ale to neznamená, že musíme přijmout dějiny, zejména politické dějiny takové, jaké jsou. Můžeme totiž dějinám smysl dát, můžeme je interpretovat z našeho hlediska. Pokud jde o Poppera, znamená to interpretovat dějiny ve smyslu boje za otevřenou společnost, vládu rozumu, spravedlnost, svobodu, rovnost a kontrolu mezinárodního zločinu. „Místo, abychom pózovali jako proroci, musíme se stát tvůrci našeho osudu. Musíme se naučit plnit naše úkoly, jak jen dobře umíme, a musíme se také naučit nalézt a vidět své omyly. A když už se jednou odvrátíme od myšlenky, že dějiny moci budou naším soudcem; když už nebudeme posedlí otázkou, zda nás dějiny ospravedlní, pak se nám snad jednoho dne podaří podřídit moc naší kontrole. Tak bychom snad mohli ospravedlnit světové dějiny: a ty to nutně potřebují.“⁷²

V pojetí společenské vědy tedy Popper ještě více ustupuje od ideje objektivit. Neuplatňují se zde takové pojmy jako je pojem pokroku vědy nebo pojem přibližování se k pravdě, které známe z jeho úvah o přírodní vědě. Popper sice odmítá relativismus jedné z jím kritizovaných variant historicismu, ale sám relativizuje také, a to bez ohledu na to, že cíl jeho relativizace je humanistický.

⁶⁹ Popper, K. R.: *Das Elend des Historizismus*, s. 117–118.

⁷⁰ Popper, K. R.: *Die offene Gesellschaft und ihre Feinde*, díl II., s. 315.

⁷¹ *Tamtéž*, díl II., s. 314.

⁷² *Tamtéž*, díl II., s. 328.

Věda a filozofie

Jedním ze znaků, které významně odlišovaly Popperovo myšlení od myšlení novopozitivistického, bylo Popperovo pevné přesvědčení, že existují skutečné filozofické problémy, a ne jen otázky, které vznikají z nesprávného použití řeči.⁷³ Ve sborníku *Auf der Suche nach einer besseren Welt* uvádí devět příkladů toho, co filozofie není: 1. není to řešení nedorozumění, 2. galerie uměleckých děl (popisů světa); ve filozofii nejde o formu, nýbrž o hledání pravdy; 3. filozofie není ani pokusem o brilantní aplikaci ideje bez ohledu na pravdu, 4. vysvětlování pojmů, 5. prostředek k demonstraci vlastní šikovnosti, 6. intelektuální terapie (Wittgenstein), 7. snaha přesněji se vyjadřovat, 8. poskytování pojmové základny pro řešení budoucích problémů, ani 9. vyjádření ducha doby (Hegel).⁷⁴

V Popperových pracích lze najít i jeho explicitní vyjádření k nabídce současných filozofických směrů. Popper většinu z nich kritizuje. Tvrdí, že hlavní filozofickou nemocí doby je intelektuální a morální relativismus, přičemž relativismus morální alespoň částečně spočívá na intelektuálním.⁷⁵ Vytýká současné filozofii, že se ve své většině, až snad na některé momenty v marxismu, vzdálila skutečnosti a ztratila s ní kontakt. Zatímco příroda kolem nás je ničena, filozofové diskutují, zda skutečně existuje.⁷⁶

Hlavním předmětem Popperovy kritiky je tedy subjektivismus a iracionalismus. Ukazuje, že tyto filozofie nejsou tím, za co se vydávají. Např. iracionalismus odvolávající se na nejhlubší tajemství toto tajemství vlastně povrchně racionalizuje. Ale iracionální se podle Poppera racionalizovat nedá (dá se pouze uznat jeho existence, což ostatně dělá částečně i Popper) a navíc prý iracionalisté používají špatný postup při racionalizaci.⁷⁷

Spojením esteticismu a radikalismu je podle Poppera romantismus. Jeho odmítání vědy je podle Poppera cestou do pekla⁷⁸. Popper sám zdůrazňuje, že věda a technika přinesly lidstvu mnoho dobrého a v této souvislosti souhlasí s Marxovým výrokem, že mechanická práce by měla být přenechána strojům.⁷⁹

Předmětem Popperovy kritiky je i nihilismus. Nihilismus sice vychází ze správného poznání, že naše teorie se nám nikdy nepodaří dokonale racionálně zdůvodnit, avšak lze jej přesto překonat. Popper zdůrazňuje, že i když nemůžeme dospět k absolutně jistému poznání, můžeme své teorie srovnávat mezi sebou, kritizovat a testovat a pomocí těchto metod také odlišovat lepší od horších.⁸⁰

Popper se tedy domnívá, že mezi filozofiemi nelze rozhodnout na základě nějakého objektivního a jasného kritéria. Přitom však jsou filozofie nejenom důležité, ale především se nedají odstranit. Podle Poppera je každý člověk filozofem, každý přichází ke světu s nějakými myšlenkovými předpoklady, které

⁷³ Popper, K. R.: *Ausgangspunkte* s. 14, a s. 176.

⁷⁴ Popper, K. R.: *Auf der Suche nach einer bessern Welt*, s. 199-201.

⁷⁵ Popper, K. R.: *Die offene Gesellschaft und ihre Feinde*, díl II., s. 460.

⁷⁶ Popper, K. R.: *Objektive Erkenntnis*, s. 44.

⁷⁷ Popper, K. R.: *Die offene Gesellschaft und ihre Feinde*, díl II., s. 286-287.

⁷⁸ *Tamtéž*, díl I., s. 200.

⁷⁹ *Tamtéž*, díl II., s. 282-283.

⁸⁰ Popper, K. R.: *Auf der Suche nach einer besseren Welt*, s. 98.

mnohdy převzal ze svého okolí, kde byly považovány za samozřejmé. Úkolem akademické filozofie je mj. tyto teorie kriticky testovat a přispívat tak k rozšiřování osvíceného všedního rozumu.⁸¹

Toto testování však nemá tutéž povahu jako testování vědeckých teorií. Jde spíše o způsob úvahy naznačené výše, tj. o způsob úvahy o následcích filozofií. Pravdivé a nepravdivé filozofické teorie nelze od sebe rozlišit. Musíme se prostě pro některou z filozofií rozhodnout.⁸² Metafyzika může pomáhat při uspořádání světa, mohou z ní plynout užitečné prognózy, avšak vědeckého charakteru nabude až tehdy, když bude mít falzifikovatelnou formu⁸³. Pak to už ovšem nebude metafyzika.

Filozofie, nebo metafyzika, je tedy podle Poppera formou víry. V této souvislosti Popper uvádí, že konflikt mezi vědou a vírou charakteristický pro 19. století se mu zdá být překonaný. Jde tu o to, že se musíme rozhodnout mezi dvěma typy víry, a Popper se rozhoduje pro vědu, tj. pro víru v rozum,⁸⁴ a „požaduje pro víru v rozum, pro racionální a humanitární smýšlení totéž právo přispívat ke zlepšení lidských záležitostí, zvláště ke kontrole mezinárodních zločinů a k nastolení míru jako pro každou jinou víru.“⁸⁵

Kritický realismus

Popper se považuje na antiinduktivistu, antisensualistu, bojovníka za primát teoretického a hypotetického, za kritického realistu. Domnívá se, že realismus je jediná rozumná hypotéza, domněnka, k níž neexistuje rozumná alternativa. Nachází spoustu důvodů k tomu, aby dal přednost realismu před idealismem:

Realismus je součástí všedního rozumu; argumenty proti němu jsou součástí špatné teorie poznání aplikované na všední rozum. Také věda je obvykle, i když ne vždy, realistická, a tedy realismus implikuje. Navíc, všechny argumenty pro realismus a proti němu jsou zprostředkovány řečí. Ta je však více popisná než argumentativní, což samo vede k realismu: popisujeme vždy *něco*. Realismus je Popperovi jakousi vírou: zdá se mu absurdní tvrzení, že tento krásný svět je vytvořen jeho vědomím. Vedle toho však Popper realismus chápe také jako základní metodický předpoklad: Všechny otázky po pravdě a nepravdě by byly nesmyslné, kdyby neexistovala skutečnost, nýbrž jen sen a zdání.⁸⁶

Popper tedy vyvodil důsledky z moderní filozofie a její marné snahy dokázat logickými prostředky objektivní existenci vnějšího světa. Tyto důsledky jsou však do značné míry protikladné těm, se kterými se setkáváme v moderních subjektivistických filozofiích. Zatímco tyto filozofie se kloní k názoru, že objektivní svět ve své relativní neměnnosti a nezávislosti na člověku neexistuje, Pop-

⁸¹ Tamtéž, s. 101–102.

⁸² Popper, K. R.: *Conjectures and Refutations*, s. 295–296.

⁸³ Popper, K. R.: *Logik der Forschung*, s. 222–223.

⁸⁴ Popper, K. R.: *Die offene Gesellschaft und ihre Feinde*, díl II., s. 288.

⁸⁵ Tamtéž, díl II., s. 301.

⁸⁶ Popper, K. R.: *Objektive Erkenntnis*, s. 152–154.

per rezignuje na logický důkaz jeho existence, ale nahrazuje jej vírou. Realismus není ani dokazatelný, ani zavržitelný⁸⁷, avšak jeho důsledky jsou pozitivní pro lidskou touhu poznávat a v souvislosti s tím i pro přežití člověka jako rodu. Popper tedy konečkonců hodnotí jednotlivé filozofie podle jejich důsledků: Zavrhuje ty filozofie, které vedou k rezignaci na možnost objektivního vědeckého poznání. A zavrhuje také ty, které toto poznání sice uznávají, ale zaměňují je s dogmatem. Popperovi jde o vyvíjející se, zlepšující se a kontrolovatelné poznání. Ty filozofie, které takové poznání podporují, se Popperovi zdají být nejlepší.

To je také podstata změn Popperova vztahu k esencialismu. Esencialismus je v podstatě názor, že existují pravé povahy věcí (např. Platónovy ideje) a že úkolem vědy je jejich odhalení a popis, tj. definice těchto podstat. V *Otevřené společnosti* tento názor ostře kritizuje a staví jej proti metodologickému nominalismu, jehož cílem je prý popis chování věci za různých okolností, respektive popis za použití různých obecných zákonů. Popper tvrdí, že tento názor je přijímán v přírodních vědách, zatímco vědy společenské ještě lpějí na esencialismu, a to je důvodem jejich zaostalosti.⁸⁸

Později, v *Objektive Erkenntnis*, se Popper hlásí k modifikovanému esencialismu. Dělá to v souvislosti se svou kritikou instrumentalismu, konvencionalismu a relativismu. I nadále zastává názor, že nemůžeme dojít k nějakému konečnému vysvětlení. Naopak však souhlasí s tím, že naše vysvětlení je stále hlubší a univerzálnější. Modifikovaný esencialismus tedy spočívá ve třech tezích: 1. V odmítnutí možnosti nějakého posledního vysvětlení, 2. v odmítnutí otázky „Co je věc?“, tj. v odmítnutí názoru, že v každé věci je nějaká podstata, kterou bychom měli odhalit a 3. v odmítnutí názoru, že v každé individuální věci jsou nějaké podstatné vlastnosti, jimiž se dá vysvětlit její chování. Tak by se nám totiž nepodařilo odpovědět na otázku, jak je možné, že se různé věci chovají podobně. Tuto otázku lze však zodpovědět pomocí univerzálních zákonů, jimž jsou věci podřízeny. Přírodní zákony však nejsou podle Poppera ani obsaženy ve věcech, ani nefungují jako platónské ideje: „Je třeba spíše pochopit je jako (hypotetické) popisy strukturálních vlastností přírody – kosmu.“⁸⁹ Podobnost mezi svým názorem a esencialismem tedy Popper shledává ve své víře, že se pokoušíme postihnout stále hlubší a podstatnější vlastnosti světa.

Determinismus

Determinismus v Popperově chápání patří také do oblasti filozofické víry. Je jednou z těch jejích součástí, které nejvíce podporují vědecké bádání: „*Nevíme, hádáme*. A naše hádání je vedeno nevědeckou, metafyzickou (ale biologicky vysvětlitelnou) vírou, že existují zákonitosti, které můžeme odhalit, objevit.“⁹⁰

⁸⁷ Tamtéž, s. 50.

⁸⁸ Popper, K. R.: *Die offene Gesellschaft und ihre Feinde*, díl I., s. 39-41.

⁸⁹ Popper, K. R.: *Objektive Erkenntnis*, s. 219.

⁹⁰ Popper, K. R.: *Logik der Forschung*, s. 223, zdůraznil K. P.

Kauzální zákon je podle Poppera výrok, který tvrdí, že všechny procesy lze vysvětlit kauzálně (tj., že je lze předvídat). Podle výkladu slova ‚lze‘ je takový zákon buď tautologický, nebo metafyzický.⁹¹ Otázka, zda je svět ovládán přísnými zákony, je podle Poppera metafyzická. Zákony, které známe a se kterými pracujeme ve vědě, jsou vždy hypotézy. Avšak pokus popřít kauzalitu znamená pokus namluvit vědci, že už nemusí dále bádát. A to je nepřípustné. Kauzální zákon sice není přírodní zákon, kauzální metafyzika je však hypotetické, ale oprávněné, metodologické pravidlo, rozhodnutí vědce, že nepřestane hledat zákony. Toto pravidlo je mnohem plodnější než indeterministická metafyzika.⁹² Ostatně, i když hypotézu o nutných přírodních zákonech nelze dokázat, dá se o ní rozumně diskutovat.⁹³

Myšlenka přírodních zákonů není pouze filozofickou, metafyzickou nebo vědeckou myšlenkou: „To, čemu říkáme ‚zákony‘, jsou hypotézy, které jsou zabudovány do systému teorií (*dokonce do celého horizontu očekávání*) a nikdy nemohou být úplně izolovaně testovány.“⁹⁴ V souladu s touto hypotézou je i Popperovo pojetí nahodilosti: Mluvíme o ní tehdy, jestliže na základě stavu našeho poznání nejsme s to dělat (potvrzující se) prognózy, když tedy buď neznáme příslušný přírodní zákon, nebo nám unikají počáteční podmínky očekávaného jevu. Jde tedy zcela jasně o tzv. subjektivní pojetí náhody.⁹⁵

Problém determinismu a indeterminismu Popper neřeší pouze obecně, ve vztahu k teorii poznání vůbec, ale také v souvislosti s problematikou moderní fyziky, ve které zejména některé Heisenbergovy objevy a kvantová mechanika vedly k pokusům o popření determinismu. Popper se pokouší ukázat, že ani ony neznamenají, že ve fyzice nevládne determinismus. Daleko více mu však jde o to, že indeterministická metafyzika ve fyzice se vůči donedávna vládnoucí „deterministické metafyzice nevyznačuje větší jasností, nýbrž větší neplodností.“⁹⁶ Tentýž názor si Popper zachoval i později. Uznává sice, že koneckonců i Newtonova teorie je slučitelná s indeterminismem, na druhé straně však popírá jeden z hlavních důvodů, proč byla indeterministická interpretace fyziky zdůrazňována: Podle jeho názoru indeterministická fyzika nestačí ke zdůvodnění lidské svobody.⁹⁷

Popperovo chápání determinismu je však také neslučitelné s absolutním determinismem, determinismem Laplaceova démona. Stejně jako v oblasti teorie společnosti i v oblasti světa a kosmu vůbec uznává Popper myšlenku emergentního vývoje: Skutečně nové se vytváří takovým způsobem, že je nepředvídatelné. To platí jak pro vznik života, tak pro vznik lidské řeči stejně, jako pro skutečně nové a objevné teorie a vynálezy. Z nižší formy prostě nelze předvídat vyšší vý-

⁹¹ Tamtéž, s. 32.

⁹² Tamtéž, s. 194-196.

⁹³ Tamtéž, s. 392-393.

⁹⁴ Popper, K. R.: *Objektive Erkenntnis*, s. 389, zdůraznila I. H.

⁹⁵ Popper, K. R.: *Logik der Forschung*, s. 159.

⁹⁶ Tamtéž, s. 148.

⁹⁷ Popper, K. R.: *L'univers irrésolu*. Paris 1984, s. 93.

vojovou formu.⁹⁸ Kromě toho, existují ve světě oblasti iracionálna, které nelze bezezbytku předvídat. Takovou formou je mj. člověk.⁹⁹

V souvislosti s tímto Popperovým názorem je i jeho vehementní popírání tzv. filozofického redukcionismu. Zatímco věda se bez redukcionistického vysvětlení neobejde, filozofický redukcionismus je nepřijatelný.¹⁰⁰ Vyplývá to už z toho, že naše poznání vesmíru je jeho součástí. A proto je nutně nekompletní. Musíme se smířit s tím, že pomocí redukcionistických metod nedokážeme vysvětlit kreativitu vesmíru.¹⁰¹

Objektivita vědy

Věda je tedy neustálou hrou pravdy a omylu, neustálým zlepšováním starších teorií. V této hře, nota bene biologicky podmíněné však podle Poppera zůstávají možnosti posuzování teorií (Popper odmítá inkomensurabilitu), zůstává snaha teorie přiblížit se pravdě.

Proto se Popper musí zabývat otázkou objektivitě vědy. Popper - i v souvislosti s kritikou naivního indukcionismu - konstatuje, že člověk se nikdy nemůže zbavit hodnot. Hodnoty spoluurčují objekt jeho bádání a ostatně i objektivita a nehodnotovost jsou hodnotami¹⁰². Přesto se musí o objektivitu snažit. Přitom nejde o to, zbavit se hodnot vůbec, nýbrž o snahu rozlišit mezi vnitřními hodnotami vědy a mimovědeckými vnějšími hodnotami. K vnějším patří např. otázky spojené s politikou. I když ani těch se nelze zbavit, měly by být odstraněny alespoň z úvah o pravdě.¹⁰³

Kromě vyostřené sebereflexe vědce, která by jej měla vést k pozornosti vůči vlastním hodnotám a tomu, jak se uplatňují v jeho vědecké práci, spoléhá Popper především na vědeckou diskusi, v níž se mohou odhalit hodnoty a předpoklady, kterých si vědec sám není vědom. Popper se domnívá, že i lidé s odlišným kulturním pozadím mohou plodně diskutovat, pokud si jen chtějí vzájemně naslouchat.¹⁰⁴ Podmínkou k tomu všemu však není pouhá dobrá vůle vědců, nýbrž především její instituční zabezpečení: „Sebeanalýza není náhradou těch praktických jednání, která jsou nutná k zavedení demokratických institucí; a jen ty mohou zaručit svobodu kritického myšlení a pokrok vědy.“¹⁰⁵

Pro Poppera je tedy nejdůležitější podmínkou objektivitě vědy existence institucí zabezpečujících kritickou a demokratickou diskusi mezi vědci. V souvislosti s otázkou objektivitě proto také Popper vytyká sociologii vědění, že na tuto stránku vědy zapomněla, když - podle jeho názoru - přespříliš zdůrazňovala, že vědec se nemůže vymknout ze svého sociálního okolí a hodnot s ním spojených.

⁹⁸ Popper, K. R.: *Auf der Suche nach einer besseren Welt*, s. 30.

⁹⁹ Popper, K. R.: *Das Elend des Historizismus*, s. 123.

¹⁰⁰ Popper, K. R.: *L'univers irrésolu*, s. 110.

¹⁰¹ Tamtéž, s. 145.

¹⁰² Popper, K. R.: *Auf der Suche nach einer besseren Welt*, s. 90-91.

¹⁰³ Tamtéž, s. 89-90.

¹⁰⁴ Popper, K. R.: *Die offene Gesellschaft und ihre Feinde*, díl II, s. 481-482.

¹⁰⁵ Tamtéž, díl II, s. 261.

Sociologie vědy podle Poppera přehlédla sociální faktory vědecké objektivitv: sou-těživost, tradici, sociální instituce (zejména nutnost zveřejňovat výsledky a tak je vystavit kritice) a působení státní moci, zejména její toleranci ke svobodné disku-si mezi vědci. Proti těmto faktorům je podle Poppera sociální postavení vědce maličkostí.¹⁰⁶ V této souvislosti spojuje Popper s institucemi dokonce rationa-lismus: ten totiž podle něho mj. znamená, že uznáváme, že instituce jsou nutné k tomu, aby chránily svobodu kritiky, že existuje společná řeč (rozumu) a že ji musíme používat jako prostředek nikoli sebevyjádření, nýbrž komunikace.¹⁰⁷

Darwinismus ve vědě

Pro Poppera není věda poznáním pro poznání. Popper zdůrazňuje praktic-ké důsledky poznání, jeho blahodárnou roli ve vývoji lidské společnosti. Proto také pro něj „praxe není nepřitelem teoretického vědění, nýbrž jeho hodnot-ným popudem.“¹⁰⁸ Musí tomu tak být, protože svou teorii poznání zabudovává Popper do obecné teorie vývoje a vytváří ji podle modelu darwinismu, ovšem darwinismu, který trochu modifikoval.

Popper na spojení mezi svou teorií vědy a darwinismem upozorňuje na mnoha místech. Darwinismus byl pro něho nejprve především plodnou metafyz-ikou, výzkumným programem, v jehož rámci lze vytvářet empirické a testova-telné teorie.¹⁰⁹ Teprve později, v roce 1979, revidoval své názory v tom smyslu, že uznal testovatelnost darwinismu (zatímco testovatelnost vývojové teorie uznával vždy).¹¹⁰ Obrovský význam měl podle Poppera darwinismus především tím, že se mu podařilo ukázat, že je možné redukovat teleologii na kauzalitu tím, že se existence plánu a účelu vysvětlí čistě fyzikálně.¹¹¹ Učinil to tak, že ukázal, že teleologie ve vývoji živých bytostí souvisí s řešením problémů. Větši-nou to ani nejsou problémy přežití, nýbrž problémy preferencí. Organismus není tedy něčím, co by sledovalo cíle, nýbrž je řešitelem problémů. Vznik pro-blémů však nelze vyřešit fyzikálně. A zde se ukazuje, že darwinismus v Poppe-rově pojetí není zbraní pouze proti teleologii ve vědě, nýbrž i proti redukcio-nismu. Protože vznik problémů, před které je organismus postaven, není možno vysvětlit fyzikálně, není možno redukovat biologii na fyziku a chemii, i kdyby se podařilo vysvětlit chemicky vznik života.¹¹²

Naopak darwinismus vznik života vysvětlit nemůže. Funguje však od oka-mžiku, kdy se život objeví, a to jako jeho situační logika. Popper dokonce tvrdí, že darwinismus lze jako výzkumný program použít i tam, kde není život.¹¹³ Zde má zřejmě na mysli právě vývoj teorií, a to zejména vývoj teorií ve světě₃, proto-

¹⁰⁶ Popper, K. R.: *Auf der Suche nach einer besseren Welt*, s. 88-89.

¹⁰⁷ Popper, K. R.: *Die offene Gesellschaft und ihre Feinde*, díl II., s. 279.

¹⁰⁸ *Tamtéž*, díl II., s. 259.

¹⁰⁹ Popper, K. R.: *Ausgangspunkte*, s. 244.

¹¹⁰ *Tamtéž*, s. 262.

¹¹¹ Popper, K. R.: *Objektive Erkenntnis*, s. 295.

¹¹² Popper, K. R.: *Ausgangspunkte*, s. 258-259.

¹¹³ *Tamtéž*, s. 245.

že v oblasti anorganického tuto možnost popírá. Zaprvé proto, že tam prý žádné problémy neexistují¹¹⁴ a za druhé proto, že i kdyby existovaly a kdyby i fyzikální těleso dokázalo nějaký problém vyřešit, nebylo by schopno přizpůsobení, protože se nereprodukuje.¹¹⁵

Naopak podstata života je podle Poppera v řešení problémů: „*Problémy organismu nejsou fyzikální povahy: nejsou to ani fyzické věci, ani fyzikální zákony, nebo fyzikální skutečnosti. Jsou to specificky biologické reality; jsou ‚reálné‘ v tom smyslu, že jejich existence může být příčinou biologického působení.*“¹¹⁶ Pravděpodobně zde se uplatňuje určité novum, které Popper zdůrazňuje ve srovnání s klasickou Darwinovou teorií: je to rozlišení mezi vnějším a vnitřním tlakem k výběru. Zatímco Darwin bral v úvahu především vnější tlak, a tedy poněkud pasivní přizpůsobování, uvažuje Popper především o tlaku vnitřním. Konstatuje, že některé malé mutace organismu, ať už byly způsobeny čímkoli, nemusí mít smrtelné následky. Mohou však způsobit, že se změní preference organismu. To vede organismus k tomu, že pozmění své chování a hledá si novou ekologickou niku. Vnitřní tlak je tedy podle Poppera důvodem aktivity organismu. Jeho preference samozřejmě nemusí být vědomé a na úrovni nižších organismů ani být vědomé nemohou. Avšak v průběhu vývoje se mohou vědomými stát. Proto Popper navrhuje, aby se v rámci biologie začalo intenzivněji pracovat na výzkumu vzniku vědomí. V určitém okamžiku v procesu vývoje organismů, které už jsou vědomím vybaveny, vzniká popisná a vysvětlující forma řeči. Popper zdůrazňuje, že i zvířata mají určitý typ řeči, především expresivní. Vysvětlující řeč je vlastní až člověku a právě ona je podmínkou vzniku specificky lidského poznání. Avšak i lidské poznání není ničím jiným než řešením problémů, nejprve těch, které se týkají přímo praktické stránky lidského života, později však ve stále větší míře těch, které jsou dány především lidskou zvědavostí, tedy jakýmsi samovývojem poznání, v němž se do popředí dostávají hodnoty poznání pro poznání, poznání pravdy. A v tom je pramen rozdílu mezi amébou a Einsteinem.

Právě spojení mezi vývojem života a vývojem poznání ukazuje dost zřetelně Popperovo postavení v dějinách teorie poznání a teorie vědy. Tím, že poznání připisuje instrumentální funkci v tom smyslu, že poznání jako řešení problémů je nutné k zachování lidského života, se staví do opozice k ‚idealistickým‘ filozofům, kterým se toto spojení zdálo příliš nízké a ‚materialistické‘. Na druhé straně však mj. právě zakotvení problematiky poznání do vývoje života brání Popperovi učinit krok, jenž učinili někteří z postmoderních filozofů, kteří pokračovali spíše v Popperem už kritizované konvencionalistické tradici. Ačkoli pro Poppera většina řešených problémů není otázkou života a smrti, přece jen skutečnost, že tato otázka může být kdesi v pozadí, je možná jedním z důvodů, proč nemůže ustoupit ze stanoviska, že problém pravdy jako takové má ve vědě a v poznání vůbec nezastupitelný význam a že nemůže být nahrazen pouhou funkčností. I když Popper zdůrazňuje samostatnou hodnotu pravdivého pozná-

¹¹⁴ Tamtéž, s. 192.

¹¹⁵ Tamtéž, s. 260.

¹¹⁶ Tamtéž, s. 260, zdůraznil K. P.

ní, může jeho názor podporovat i tento aspekt praktického využití jeho výsledků: funkčnost poznání totiž může mít své meze, jak ostatně vidíme i ze současné problematiky vedlejších důsledků technické aplikace vědy (kterých si ovšem Popper většinou nebyl vědom).

Ačkoli tedy Popper bývá staven na počátek řady, která vede ke Kuhnovi a Feyerabendovi, je tento postup do jisté míry neoprávněný. Jistě, Popperovo chápání vědy jako řady pokusů, omylů a jejich odstraňování a formulování nových problémů, pokusů atd. má mnoho společného s pozdějším pojetím vědy. Popperova kritika postmoderního pojetí vědy však správně vystihuje, že toto chápání vědeckého vývoje má své kořeny spíše v konvencionalismu, směru, který byl terčem Popperových polemik.